

IN MEMORIAM KALEVI WIIK

2. VIII 1932–12. IX 2015

Kalevi Wiik 2000. aastal IX fenno-ugristika kongressil Tartus.

Anne-Malle Halliku foto.

12. septembril 2015 suri Turu ülikooli foneetika emeriitprofessor Kalevi Wiik. Tema teadustegevus oli laiahaardeline ja intensiivne. Ta oli hea suhtleja, kiire ja originaalne mõtleja, hiilgav esineja, rasketel aastatel üks suuremaid Eesti sõpru ja ka eesti keele uurija.

Kalevi Wiik sündis 2. augustil 1932 Soomes Turus. Tema elutee määras suuresti see, et sakslased kaotasid Staligradi lahingu, mille järel ta isa nägi ette, et maailmakeeleks tõuseb inglise keel, ja seetõttu hakkas Kalevi Wiik koolis võõrkeelena õppima inglise keelt. 1952. aastal jätkas ta inglise keele õpinguid Turu ülikoolis, kus inglise keele professor rõhutas üldkeeleteaduse tähtsust ja suunas teda lugema ameerika üldkeeleteadlaste raamatuid. 1957. aastal pääses ta stipendiaadina aastaks õppima sõjajärgse keeleteaduse eesliinile Ameerikasse, pooljuhuslikult Michigani ülikooli, kus tema üheks õpetajaks ja suurimaks mõ-

justajaks oli väljapaistev ja väga mitmekülgne keeleteadlane Kenneth Lee Pike. Michiganiist lahkus Wiik 1958. aastal lingvistikamagistrina. Muide, samal ajal õppis Pike'i juhendamisel Michigani ka Ilse Lehiste, kes sai seal doktorikraadi 1959. aastal. Wiigist sai 1959. aastal Turus foneetika assistent ja 1960. aastal sai ta litsensiaadikraadi. 1963. aastal pääses Wiik taas Michigani: ta oli foneetikalaboris Lehiste assistent. 1965. aasta kaitses ta Turus doktoriväitekirja, kus kõrvutas soome ja inglise keele vokaale, pidades silmas soome emakeelega inglise keele õppijaid. Ja 1966. aastal sai tema soome ja inglise lateraale võrdleva kirjutisega alus pandud operatiivsele sarjale „Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja”, mille aktiivseimaks sisustajaks ta aastakümneid oli. Mõned aastad hiljem tekkisid samasugused sarjad teistegi Soome ülikoolide foneetikakateedritel.

Kui Helsingi ülikoolis loodi 1966. aastal üldkeeleteaduse professor, sai Wiigist kui Soomes ainsast arvestatavat moodsa üldkeeleteaduse alast õpetust saanud inimesest professori hoidja. Selles ametis oli tema esimeseks uueks teaduslikuks sammuks katse rakendada transformatsiooniteooriat soome keele sõnamuutmise kirjeldamiseks. Aga kui Turus loodi 1968. aastal foneetikaprofessor, kasutas Wiik võimalust naasta kodulinna. Professorina alustas ta õpiku kirjutamisega ja aja jooksul lõi ta Turus tiipptasemel foneetikalabori, kus peamiselt uuriti kõne tootmist. Wiik seadis seejuures esikohale akustilise foneetika. Tema esimene õpik, viies trükkis ilmunud „Taksonomista fonologiaa” (esitrükk 1971), esitas hästi näitlikustatult Ameerika ja Euroopa fonoloogiakoolkondade ning ka Wiigi omi nägemusi fonoloogia olemusest. Et tavalised õpikud esitavad

vaid ühe koolkonna lähenemisviisi, on see raamat tänapäevalgi kasulik, kuigi fonoloogia on läbi teinud mitmeid muutusi. Wiigi teine tähtis õpik „Fonetiikan perusteet” (1981) sai autori täiendustega ning Jüri Valge tõlkes ja eesti keele jaoks kohendatult pealkirja „Foneetika alused” ja ilmus 1991. aastal. Eestikeelses variandis tehtud tekstitäiendused kajastavad omakorda Wiigi õpiku uues versioonis „Fonetiikan peruskurssi” (1998). Wiigi õpik selgitab foneetika füüsikalisi aluseid imetletavalt lihtsalt. Üldse oli Wiik veendunud, et teaduse eesmärgiks on üldistamine ja teaduslik mõtlemine peab põhinema ökonoomial, nimelt lihtsusel. Vastavalt on mitmest alternatiivsest lahendusest parim see, kus asjad esitatakse lihtsaimini. Samaväärsetest lahendustest parim on elegantseim. Kuid Wiik on suutnud kõik tema poolt vaadeldud võistlevad lahendused esitada imetlusväärset lihtsust ja probleemikeskselt. Üldse oli Wiik rohkem probleemide otsija ja lahendaja kui andmete koguja. 1997. aastal jäi Wiik pensionile, kuid jätkas mitmeid olulisi poolelijäänud uurimusi.

Õpikutest väljapoole jääv Wiigi veerand tuhandet raamatut ja artiklit hõlmav toodang, millest 14 käsitlevad otseselt eesti keelt, on raskesti liigitatav, sest enamikku kirjutatust võib vaadelda eri nurkade alt, kusjuures ühes kirjutiises kasutatud vaatenurkade arv kasvas aastatega. Igatahes võib nentida, et ta on käsitlenud foneetikat, n-ö traditsioonilist fonoloogiat, generatiivfonoloogiat, morfofonoloogiat, sõnamuutmist, sõnatuletust, lauseehitust, soome kirjakeelt ja soome murdeid, eesti keelt, liivi keelt ja vepsa keelt üksikult ning läänemeresoome keeli rühmana, inglise keelt, rootsi keelt üksikult ja Põhjamaade keeli või germaani keeli rühmana, altai keeli, keeleajalugu, keelte ja arheoloogiliste kultuuride seoseid, geenitüüpide, keelte ja rahvaste seoseid.

Wiik on pikki aastaid pööranud erilist tähelepanu järgsilpidele, eriti aga rõhutute järgsilpide vokaalidele. Kolmandal fennougristikakongressil Helsingis 1965. aastal peetud Wiigi ja Lehiste ühissetekandes, mille alusainestiku oli kogunud ilmselt Wiik, selgitati, et lühikese vokaaliga lõppevale esimesele silbile järgneva rõhutu kinnise silbi vokaali kestus erines soome keeles murdealati. Wiik on seejärel rõhutute järgsilpide uurimisele pööranud suhteliselt suurt tähelepanu, sh nende muutustele ja nn neutraalsetele vokaalidele, pearõhuliste silpide osas aga vaadelnud Põhjamaade vokaale, nimelt eri keelte (soome, soome-rootsi, eesti) vokaalide piires formantruumis. Vahetult Wiigi mõjul on nn poolpika vokaali kestusi uuritud kõigepealt eesti keeles, viimasel ajal ka mujal läänemeresoome ja lapi keelealal. Wiigist puutumata ei ole jäänud ka soome keele rõhk, intonatsioon ja sõnapiir, soome keele silp ja silbitüübid.

Ennekõike väljapoole soome keeleala kuuluvateks käsitletud foneetika ja fonoloogiaprobleemideks olid Wiigil ennekõike katketoon ehk *stød*, vokaalharmoonia, geminaatklusiilide astmevaheldus, uurali ja soome-ugri substraat germaani keeltes. Katketoon on nn Läänemere prosoodilises süsteemis omane taani, läti, leedu ja liivi keelele. Wiigi osa selle uurimises märgivad monograafiline uurimus liivi katketoonist „Liivin katko” (1989) ning katketooni tekke kaheksa teooria käsitlus (1990). Wiigi vokaalharmoonia uurimine ulatub kuni altai keelkonnani, selle tippudeks on Soome Kirjanduse Seltsi „Suomi” sarjas ilmunud monograafiad vepsa ja eesti vokaalharmooniast „Vepsän vokaalisointu” (1989) ja „Viron vokaalisointu” (1990), millest viimase mahuks on 308 lk. Seejuures on Wiik leidnud, et fonoloogilise vokaalharmoonia keeles peavad olema nn neutraalvokaalid, mis võivad esineda nii eeskui tagavokaalsetes sõnades, seevastu

keeltes, kus iga sõna on kas eesvokaalne või tagavokaalne, on vokaalharmonia mittefonoloogiline foneetiline nähtus. Geminaatklusiilide astmevahelduse osas avaldas Wiik 1982. aastal huvitava mõtte, et geminaatklusiilide astmevahelduse tagajärjel tekkinud lühikesed geminaadid ei olnudki lühialgulised, vaid lühilõpulised. Nii oleks soome vaheldus paaris *lukko* 'lukk' : *lukon* 'luku', kus üksik *-k* sõnas *lukon* on lühike klusiil, tekkinud teise silbi algusklusiili nõrgenemise ja siis nõrgenemisele järgnenud kao tagajärjel, nii nagu see on toimunud paaris *arka* 'arg' : *aran* 'ara'. Üldse on Wiigi kirjutistes sageli huvitavaid mõtteid, mis seavad mingi käibetõe kahtluse alla.

Morfofonoloogia alalt on Wiik avaldanud aastail 1989–1991 kolm köidet soome keele morfofonoloogia ajaloost, täpsemalt: noomenite käänamisest vastavalt aastail 1649–1820, 1820–1845, 1845–1850. Ühelt poolt kajastavad need köited soome kirjakeele muutumist läänesoomelisest idasoomeliseks ja teiselt poolt üht kogu soome grammatikakirjanduse lõiku ajast enne E. N. Setälä grammatika ilmumist.

Vägagi oluliseks Wiigi teadustegevuseks tuleb hinnata murdeuurimist, eriti soome murrete osas. Üldse on Wiik alati tundnud erilist huvi edelasoome, st kodukandi murrete erijoonte ja murdepiiride vastu ning ka murrete sünni vastu. See huvi on laienenud muudelegi läänemeresoome murretele, sest osa murdepiiridest ületavad ka tunnustatud keelepiire. Siia kuuluvad muuhulgas kolm lõunaeesti murdeid käsitlevat uurimust aastaist 1998–1999. Omamoodi tipp-teosteks sel alal on Lauri Kettuse soome murdeatlase (1940) põhjal 2004. aastal ilmunud monograafia „Suomen murteet. Kvantitatiivinen tutkimus”, mis esitab Soome Vabariigi sõjaeelseid piire arvestava ja lisaks Soome-Rootsi piiri ületava

statistikal põhineva detailse, vahel isegi kihelkondi poolitava soome murrete jaotuse, ning samal aastal Tartus sarja „Fenno-Ugristica” 26. köites 73-leheküljelise artiklina ilmunud „Karjalan kielen murteet. Kvantitatiivinen tutkimus”, mille aluseks oli Dmitri Bubrichi, Aleksandr Beljajevi ja Aleksandra Punžina Soomes ilmunud karjala murdeatlas (1997), mis oli Venemaal aastakümneid trükkimineku oodanud.

Pärast pensioneerumist pühendus Wiik ennekõike Euroopa rahvaste juurte uurimisele, kasutades arheoloogia ja geeniuuringute andmeid. 2002. aastal ilmus tema raamat „Eurooppalaisten juuret”, mille eestikeelne tõlge „Eurooplaste juured” ilmus 2005. aastal ning leedukeelne tõlge 2009. aastal.

Wiik jõudis esimest korda Eestisse nähtavasti 1970. aasta augustis rahvusvahelise fennougristika kongressi osavõtjana. Sellest ajast algasid ka kontaktid Keele ja Kirjanduse Instituudiga ja eriti foneetikutega, mis aastast 1980 tihenesid veelgi, kui Wiik käis korduvalt Tallinnas n-ö turistina. 1989. aasta suvel organiseeris Keele ja Kirjanduse Instituut Kalevi Wiigile ja Seppo Suhosele ekspeditsiooni võimaluse Kuramaale liivi keele uurimiseks, nii et Wiik ja Suhonen olid esimesed välismaa uurijad, kes pääsesid keelutsooniks muudetud Liivi randa.

Kalevi Wiigi silmapaistvalt mitmekülgset ja viljakat tegevust on kõrgelt hinnatud nii kodumaal Soomes kui ka Eestis. Ta on olnud Soome Teadusakadeemia liige (aastast 1980), saanud Alfred Kordelini sihtasutuse tunnustusauhinna teaduse alal (1992), Tartu Ülikooli audoktori tiitli (1991) ja Maarjamaa Risti IV klassi teenetemärgi (2001).

TIIT-REIN VIITSO